

Jacek Jeremicz

Katedra Archeologii

Uniwersytet im. Marii Curie-Skłodowskiej

Lublin

Problematyka rekonstrukcji religii słowiańskiej

Odtwarzanie religii jest dla archeologa jednym z trudniejszych wyzwań w pracy badawczej. Jest to tym bardziej żmudne, jeżeli chodzi o religię pogańską Słowian między VI a XII wiekiem. Brakuje bowiem stałych i trwałych fundamentów, na których można by odtworzyć „panteon” słowiańskich bogów czczonych niegdyś na ziemiach polskich. Zarówno czas, brak tradycji pisanej, jak i sytuacja polityczna wymuszająca niszczenie wszelkich przejawów pogańskiego kultu spowodowały niemożność pełnego odtworzenia ówczesnego systemu religijnego. Dzisiaj na polskich stanowiskach wczesnośredniowiecznych miejsca, czy przedmioty kultowe są wyjątkowymi artefaktami, a ich przeznaczenie często kwestionowane. Dlatego naukowcy badając ten wycinek historii stworzyli metody pozwalające odkryć elementy dawnych wierzeń.

Jednym z ważniejszych świadectw przeszłości są źródła pisane. Mają one tę wartość, że przekazują to, co nieuchwytnie w religii: opisy rytuałów, teksty modlitw, szczegóły dotyczące świętych miejsc. Polscy naukowcy koncentrują się na badaniu zabytków piśmiennictwa pochodzących z różnych okresów, jak i różnych nacji. Ze źródeł najwcześniejszych, na które powołują się badacze, można wymienić „Księgę IV” Herodota z Halikarnasu przekazującą zwyczaje religijne plemienia Neurów z V wieku p.n.e. (Łowmiański 1986, s.87-88). Część naukowców wywodzi pewne tradycje religijne Słowian opierając się również na „Germanii” Tacyta (Słupecki 2000, s.43). Bardziej szczegółowe od nich są informacje pochodzące z relacji kronikarzy arabskich z X i XI wieku. Dzięki zapiskom między innymi ibn-Rosetha i al-Gardeziego można dzisiaj stwierdzić istnienie modlitw dziękczynnych w religii słowiańskiej (Łowmiański 1986, s.87-88). Jednymi z najbardziej bogatych w informacje są ruskie źródła pisane. „Powieść doroczna” przedstawiająca wydarzenia z lat 944 i 971 przekazuje imiona bóstw czczonych przez Słowian (Gieysztor 1982, s.263-264). „Żywot św. Awramija” z XV wieku zawiera wzmiankę o kamiennym posągu boga Welesa w Rostowie, zniszczonym w końcu XI wieku (Strzelczyk 1998, s.27). Wykorzystywane są również dzieła pisane pozostawione przez niemieckich dziejopisów: Thietmara, Adama z Bremy czy Helmolda (Słupecki 2000, s.43). Ich relacje dotyczą jednakże religii Słowian żyjących na terenie Pomorza Zachodniego. Tam późna faza pogańskiej religii różniła się od swych korzeni. Wśród źródeł pisanych wykorzystywane są do badań również kroniki polskich autorów. Między innymi można tu zaliczyć „Roczniki lub kroniki sławnego Królestwa Polskiego” Jana Długosza, Kronikę Wielkopolską, oraz „Kronikę książąt polskich” autorstwa Piotra z Byczyny (Strzelczyk 1998, s.17-18). Są one jednak dziełami pisanyymi z perspektywy pewnego odstępu czasu, co obniża ich wartość poznawczą. Naukowcy opierają się także fragmentarycznie na źródłach pisanych z innych rejonów Europy, między innymi Czech, Bułgarii i dawnej Jugosławii.

Innym ważnym świadectwem przeszłości są toponimy, czyli nazwy miejscowe wskazujące w tym przypadku na religijne przeznaczenie miejsc. Dzięki różnym metodom lingwistycznym można doszukać się w nazwie miejsca jego pierwotnego znaczenia lub roli, jaką pełniło dla pogańskiej społeczności lokalnej. Opierając się dodatkowo na źródłach pisanych, czy tradycji naukowcy ustalili między innymi, że nazwy miejscowości Gostyń, Gostynia, Goszcz to nazwy słowiańskie mogące oznaczać gaj - święty las, w którym składano ofiary bogom. Wyniki badań toponomastycznych zostały potwierdzone przez wykopaliska archeologiczne. To samo dotyczy miejsc kultu pogańskiego, odkrytych za naszą wschodnią granicą, gdzie nazwa Perynia sama nasuwa skojarzenia ze wschodniosłowiańskim bogiem Perunem (Moździoch 2000, s.158). Najstynniejszym z pogańskich miejsc w Polsce potwierdzonych tradycją i źródłami pisany jest Góra Śleza, zwana inaczej Sobótką. Taką samą nazwę nosiło święto pogańskie obchodzone 24 czerwca. Miało ono prawdopodobnie charakter agrarny i związane było z kultem płodności. Natomiast sąsiadująca z nią góra Radunia jest toponimem nazwy słowiańskiego święta zmarłych – Radunicy (Łowmiański 1986, s.163-165). To tylko przykłady z ogromnego wachlarza zagadnień związanych z toponomastyką.

Powyżej opisywane sposoby dotarcia do wiedzy o religii Słowian uzupełniają proces naukowego badania tegoż zagadnienia. Chodzi w tym wypadku o badania archeologiczne miejsc kultu pogańskiego. Dzięki eksploracji kurhanów wczesnośredniowiecznych w Guciowie (woj. lubelskie) i Puszczy Białowieskiej, oraz przeprowadzanym tam badaniom gleboznawczym i palinologicznym można stwierdzić, że cmentarzyska były sytuowane zarówno w lasach, jak i na polanach (Zoll-Adamikowa 2000, s.215). Dzięki badaniom ratowniczym na Ostrowie Tumskim we Wrocławiu jest znane rozplanowanie wnętrza świątyni, która według danych archeologicznych i dendrochronologicznych funkcjonowała w czasie reakcji pogańskiej (Moździoch 2000, s.182) Także wymiana doświadczeń między naukowcami z kraju i zagranicy może przynieść duże efekty. Poprzez odkrycia z terenów dawnych ziem ruskich znane są charakterystyczne dla Słowian miejsca kultu pogańskiego - tzw. *swiatiliszcza*, które mają swoje polskie odpowiedniki (Moździoch 2000, s.174). Rolę uzupełniającą badania archeologiczne są badania osadnictwa w skali mikroregionu pozwalające uchwycić usytuowanie i funkcjonowanie świętych miejsc względem osad ludzkich (Zoll-Adamikowa 2000, s.215).

W tworzeniu ogólnych tez dotyczących systemów religijnych w archeologii pomaga religioznawstwo. Pojęcia podstawowe, jak religia, i pomocnicze takie, jak polidoksja, politeizm, prototeizm, demonologia pozwalają usystematyzować informacje i wyciągnąć właściwe wnioski. Również dużą rolę poznawczą w rozważaniach mają wyniki badań innych religii pogańskich, które dają podwaliny pod tezy pomocne przy rekonstruowaniu religii Słowian (Moszyński 1967, s.233 -715).

Niepoślednią rolę przy udowodnianiu naukowych tez dotyczących religii ma etnografia. W różnych rejonach Polski, gdzie urbanizacja nie osiągnęła znacznych rozmiarów przetrwały stare, pogańskie zwyczaje wplecione w chrześcijański kalendarz mieszkańców wsi. Dotyczy to zarówno ogólnego spojrzenia na świat, jawiący się w miejscowych legendach, obrzędach, w zachowaniach, takich jak praktyki antywampiryczne z Podlasia, które przetrwały do początku XX wieku (Szymański 2000, s.145). Badania etnograficzne

dostarczają również modlitw, w których zawarte są błagania wznoszone do zjawisk takich jak księżyc, czy pojęć abstrakcyjnych, jak Dola (Gieysztor 1982, s.160). Niektóre z lokalnych przejawów życia społecznego o podłożu religijnym przetrwały do dzisiaj. Przykładem jest miejscowość Kleczanów (woj. świętokrzyskie), gdzie na leśnej polanie, pośród kurhanów odbywają się tradycyjne zabawy mieszkańców. Mimo, że festyn w Kleczanowie jest zwieńczeniem uroczystości w dniu Zielonych Świątek, nie ma w źródłach pisanych żadnej informacji o odpustach kościelnych związanych z tym miejscem (Buko 2000, s.75-77). W tym przypadku jest zauważalna tradycja, w której pamięć o odległej przeszłości ma dla zwykłych ludzi ogromne znaczenie.

Na religię słowiańską składało się bardzo wiele elementów. Zarówno miejsca, obrzędy i inne religie miały wpływ na obraz pogaństwa. Oczywiście wizja systemu religijnego Słowian nigdy nie będzie pełna, a niedoskonałość obecnych metod wymaga od naukowców ciągłej korekty stawianych tez. Jednak olbrzymie zainteresowanie ze strony naukowców, jak i społeczeństwa pozwala przypuszczać, że obraz słowiańskiej religii będzie uzupełniany i korygowany. Można więc mieć nadzieję na odtwarzanie większości z małych elementów składających się na tą jedną z najbardziej tajemniczych religii świata.

Wykaz cytowanej literatury:

Buko A.

2000 Pogańskie miejsca święte w krajobrazie osadnictwa Wyżyny Sandomierskiej, [w:] red. S. Moździoch, *Człowiek, sacrum, środowisko. Miejsca kultu we wczesnym średniowieczu. Spotkania bytomskie IV*, WERK, Wrocław s. 61-82.

Gieysztor A.

1982 *Mitologia Słowian*, P.W.N., Warszawa.

Łowmiański H.

1986 *Religia Słowian i jej upadek*, P.W.N., Warszawa.

Moszyński K.

1967 *Kultura ludowa Słowian 2*, cz.1, (wyd. 2), P.W.N., Warszawa.

Moździoch S.

2000 Archeologiczne ślady kultu pogańskiego na Śląsku wczesnośredniowiecznym, [w:] red. S. Moździoch, *Człowiek, sacrum, środowisko. Miejsca kultu we wczesnym średniowieczu. Spotkania bytomskie IV*, WERK, Wrocław, s. 155-191.

Słupecki L.P.

2000 Sanktuaria pogańskie w świecie natury u Słowian i Germanów. Święte gaje ich bogowie, [w:] red. S. Moździoch, *Człowiek, sacrum, środowisko. Miejsca kultu we wczesnym średniowieczu. Spotkania bytomskie IV*, WERK, Wrocław, s. 39-45.

Strzelczyk J.

1998 *Mity, podania i wierzenia dawnych Słowian*, REBIS, Poznań.

Szymański P.

2000 Rzecz o Frelku z Mierzwic Starych, [w:] red. J. Wrześniński, *Czarownice. Funeralia lednickie2*, AKME, Wrocław- Sobótka, s. 61-72.

Zoll-Adamikowa H.

2000 Usytuowanie cmentarzy Słowian w środowisku [w:] red. S. Moździoch, *Człowiek, sacrum, środowisko. Miejsca kultu we wczesnym średniowieczu. Spotkania bytomskie IV*, WERK, Wrocław, s. 207-218.